

Kroniek Algemeen

NTBR 2017/20

De april-kroniek opent met de aankondiging van een vijftal dissertaties, twee over contractenrecht, twee over goederenrecht en één over rechtsvinding. Uit Rotterdam is er een proefschrift over de *letter of intent* en uit Utrecht één over de *letter of comfort* (patronaatsverklaring). Uit Leuven komt een dissertatie over de exclusiviteit van het eigendomsrecht en uit Maastricht één over trustrecht. In Tilburg tenslotte vond een promotie plaats over het brongebruik in academisch juridisch-dogmatisch onderzoek. Achter de titel 'Comparative law in practice' zal niet iedere lezer een inleiding tot het recht van het kanaaleiland Jersey, vlak onder de Franse kust, vermoeden en toch gaat deze bundel daarover. Leidt de nieuwe wettelijke regeling van het contractenrecht in Frankrijk tot een vernieuwing van het discours? De Amsterdamse advocaat Marc Blom kreeg een *liber amicorum* en in Rotterdam publiceerden studenten van de Erasmus Universiteit een bundel opstellen over open normen in het privaatrecht. We sluiten af met Europeanisering: op het gebied van contractenrecht en onrechtmatige overheidsdaad.

1. Inleiding

De april-kroniek opent met de aankondiging van een vijftal dissertaties. In Rotterdam was het Ekaterina Pannebakker die bij Xandra Kramer – een actieve promotor – en Siewert Lindenbergh promoveerde op de *letter of intent* en in Utrecht Lianne Leber bij Loes Lennarts en Sonja Kruisinga op de patronaatsverklaring. In Leuven schreef Dorothy Gruyaert bij Vincent Sagaert en Alain Verbeke over *De exclusiviteit van het eigendomsrecht. Of trustees and beneficial owners* is de titel van de studie waarop Willem Loof in Maastricht bij Sjef van Erp promoveerde. In Tilburg tenslotte promoveerde Marnix Snel bij Rob van Gelder en Jan Vranken op een *empirische studie naar kwaliteitseisen, gevaren en onderzoekstechnieken die betrekking hebben op het brongebruik in academisch juridisch-dogmatisch onderzoek*.

Het kanaaleiland Jersey is qua oppervlak niet veel groter dan onze Wadden-eilanden bij elkaar, maar juridisch heeft het heel wat (meer) te bieden. De nieuwe wettelijke regeling van het Franse contractenrecht heeft in Frankrijk – inmiddels zijn we overgestoken naar het Europese vasteland – een geheel vernieuwd discours opgeleverd. De Amsterdamse advocaat Marc Blom kreeg een *liber amicorum* en in Rotterdam publiceerde de Erasmus Universiteit een bundel opstellen over open normen in het privaatrecht, geschreven door

haar master-studenten. We sluiten weer eens af met Europeanisering: op het gebied van het contractenrecht (nagekomen berichten over het gemeenschappelijk kooprecht) en onrechtmatige daad (een bundel van de *European Tort Group* over onrechtmatige overheidsdaad).

Alleen bij de Utrechtse promotie was ik aanwezig, zonder enige verdere betrokkenheid.

2. *Letters of intent*

Ekaterina Pannebakker studeerde in Rusland en Frankrijk alvorens van 2011-2016 aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, afgewisseld met een verblijf aan het in Italië gevestigde UNIDROIT en gesteund door de Belg Denis Philippe, te werken aan een Engelstalig proefschrift over de *letter of intent*. Op 22 december 2016 promoveerde deze polyglot hierop bij Xandra Kramer en Siewert Lindenbergh. Eerder publiceerde zij over dit onderwerp in de *Erasmus Law Review*. In het boek komen Amerikaans, Engels, Frans en Nederlands recht aan bod. Het Franse recht is al inclusief de wijziging van de *Code civil* van 2016. Voorts komen op internationaal gebied *the usual suspects* zoals *CISG*, *DCFR*, *PECL* en *PICC* aan bod.

In 1984 onderhandelden twee Amerikaanse bedrijven, Pennzoil en Getty Oil, over een fusie. De onderhandelingen braken af, waarop Pennzoil schadevergoeding van de derde, Texaco, vorderde. In deze procedure draaide het onder andere om de *letter of intent* – zie voor een andere benadering *Precontractual liability* (1991), p. 3. Pannebakker gebruikt de casus als inleiding tot de probleemstelling van haar onderzoek. Vervolgens analyseert zij de *letter of intent* in de context van contractuele onderhandelingen. Dan komen achtereenvolgens Nederlands, Frans, Engels en Amerikaans recht aan de orde. Na enige rechtsvergelijkende beschouwingen bespreekt de auteur de eerdergenoemde internationale regelingen, waarna de dissertatie wordt afgerond met een conclusie.

Waarom dient een *letter of intent*? Een overeenkomst komt tot stand door aanbod en daarop aansluitende aanvaarding, zo wordt ons vanaf het eerste studiejaar geleerd. Dat is zo bij eenvoudige transacties; bij ingewikkelde contracten loopt het iets anders. Daar zijn het niet-contractuele beginselen die de verhouding tussen onderhandelende partijen beheersen. Europees-continentale stelsels kennen hiervoor het leerstuk van de onrechtmatige daad. In *common law* stelsels wordt bij voorkeur gebruikgemaakt van de intentieverklaring: de *letter of intent*, *memorandum of understanding* of *heads of agreement*. Dienen internationale regelingen hierop in te spelen, vraagt de auteur zich af. Zij stelt dat de *letter of intent* kan worden gekwalificeerd als een internationaal handelsgebruik, dat kan worden vastgelegd door een losstaande formulering, via het Weens koopverdrag of via *UNIDROIT Principles*, *PECL* of *DCFR*. De auteur wijst de eer-

¹ Citeerwijze: E.H. Hondius, 'Kroniek Algemeen', *NTBR* 2017/20, afl. 4. Prof. mr. E.H. Hondius is hoogleraar emeritus Europees privaatrecht, Universiteit Utrecht.

ste mogelijkheid af, omdat deze geen recht doet aan de bestaande *soft law* instrumenten. Ook het Weens koopverdrag valt af omdat dit niet van toepassing is op precontractuele onderhandelingen. Blijven over de *soft law* instrumenten. Pannebakker beveelt aanpassing van de *UNIDROIT Principles* aan op de navolgende wijze:

“2.1.15 Negotiations in bad Faith

(1) A party is free to negotiate and is not liable for failure to reach an agreement nor for breaking off negotiations in pursuing commercial self-interest.

(2) However, a party who negotiates or breaks off negotiations in bad faith is liable for the losses caused to the other party.

(3) It is bad faith, in particular, for a party to enter into or continue negotiations when intending not to reach an agreement with the other party but to deceive the other party or obtain profit unrelated to the negotiated contract.

(4) Parties may organize the process of negotiations by stand-alone contractual obligations, severable from the final negotiated contract. Liability is then limited to the loss caused by breach of such obligation, except for bad faith mentioned in (3) above and except for breach of confidentiality regulated in Article 2.1.16.”

Zelf zou ik de *letter of intent* graag uitdrukkelijk in de tekst vermeld zien.

Dertig jaar lang hebben de Haagse bedrijfsjurist Wilma Lloyd-Schut (1986) en de Leidse emeritus Bob Wessels (2010) met hun *letters of intent* in ons land het alleenrecht op deze rechtsfiguur gehad. Het is plezierig dat er nu een hedendaags commentaar is.

(Ewoud Hondius, *Precontractual liability*, Deventer: Kluwer 1991, p. 3; Ekaterina Pannebakker, Offer and acceptance and the dynamics of negotiations: arguments for contract theory from negotiation studies, *Eramus Law Review* vol. 6, No. 2, p. 13-141 (2013); Ekaterina Pannebakker, *Letter of intent in international contracting*, diss. Rotterdam, Cambridge: Intersentia 2016, 428 p.; W.S.M. Schut, *Letters of intent*, Zwolle: Tjeenk Willink 1986, 108 p.; B. Wessels, *Letters of intent*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2010, 58 p.)

3. Letters of comfort

Lianne Leber promoveerde op 24 maart in Utrecht bij Loes Lennarts en Sonja Krusinga op een studie over de *letter of comfort*. De auteur spreekt – voor mij verrassend – vaker van *patronaatsverklaring*. De auteur geeft aan deze term de voorkeur boven *letter of comfort*. Wat moeten we onder een *patronaatsverklaring* verstaan? Leber ziet dit als een verzamelterm voor geruststellende verklaringen die door een patroon (vaak een moedermaatschappij) worden verstrekt, met als functie het wekken van vertrouwen in de financiële toestand van een vennootschap, veelal een dochtervennootschap. Deze verklaring kan aan een bank worden verstrekt

als persoonlijke zekerheid ten behoeve van kredietverstrekking; zij kan worden afgegeven om opstelling van de jaarrekening mogelijk te maken en het kan een ongerichte geruststellende verklaring zijn.

In deze dissertatie wordt onderzocht welke aansprakelijkheid de patroon door het afgeven van een patronaatsverklaring op zich neemt. Dat wordt gedaan naar Duits, Engels en Nederlands recht. De auteur verdeelt deze verklaringen in drie categorieën: (1) informatieve verklaringen waarbij bepaalde inlichtingen worden gegeven of mededelingen worden gedaan; (2) vermogensverklaringen: toezeggingen tot het uitvoeren of nalaten van bepaalde handelingen. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om een verklaring waarin de patroon toezegt dat hij zijn deelneming in de gepatroneerde vennootschap niet zal verminderen of zal behouden. Het kan ook gaan om kapitaal/vermogens(instandhoudings)verklaringen, waarin de patroon verklaart dat het eigen vermogen of het garantie/aansprakelijkheidsvermogen van de gepatroneerde vennootschap niet beneden een vastgesteld percentage van het balanstotaal of een bepaald absoluut bedrag zal zakken, of een bepaalde (minimale) omvang dient te behelzen en/of zich (hoofdelijk) verbindt om op eerste verzoek het vermogen van de gepatroneerde vennootschap aan te zuiveren. Tevens kan in de vermogensverklaring worden opgenomen dat de patroon geen gelden aan de onderneming zal onttrekken en/of dat achtergestelde leningen ten behoeve van de bank niet zullen worden afgelost; (3) toezeggingen waarin de patroon (in meer of mindere verplichtende bewoordingen) verklaart dat de gepatroneerde vennootschap haar verplichtingen zal kunnen nakomen.

Het Duitse recht hanteert een tweedeling tussen juridisch afdwingbare toezeggingen en geruststellende verklaringen. Wat vooral opvalt is de omvangrijke rechtspraak en literatuur over dit verschijnsel aldaar. Het Engelse recht is van *case* tot *case* tot stand gekomen en ziet eveneens vooral op het onderscheid tussen rechtens afdwingbare en niet-afdwingbare verplichtingen. Naar Nederlands recht kan worden gesproken van een verbintenis scheppende gerichte eenzijdige rechtshandeling in de zin van titel 3.2 BW. In het kader van de wilsvertrouwensleer zal moeten worden onderzocht of de financier (bij de *letter of comfort*) of de gepatroneerde vennootschap (bij de *letter of support*) er gerechtvaardigd op mocht vertrouwen dat de patroon met de verstrekking van een dergelijke eenzijdige toezegging rechtsgevolg heeft beoogd (art. 3:35 BW).

Bij een doorsnee dissertatie verwacht men nu de conclusie dat de *letter of comfort* meer aandacht behoeft en dat diverse aspecten, zoals de internationaal privaatrechtelijke regels, vanwege de tijdsdruk helaas niet aan de orde konden komen. Niet zo Leber, die hier een heel derde deel aan wijdt. Hier verschuift het accent naar Europese ipr-regels. Dit brengt een zekere onevenwichtigheid van het onderzoek met zich mee. Immers bij het materieel recht worden Duits, Engels en Nederlands recht op voet van gelijkheid behandeld. Bij het ipr-deel vinden we alleen Nederlands en Euro-

pees ipr besproken en geen Duits of Engels ipr. Dat is niet zozeer een verwijt aan het adres van de auteur, maar een probleem dat zich bij onderwerpen als deze geregeld voordoet.

(Lianne Leber, *De patronaatsverklaring/Rechtsvergelijkende en internationaal privaatrechtelijke beschouwingen over de aansprakelijkheid vanwege een geruststellende verklaring*, diss. Utrecht, Deventer: Kluwer 2017, 645 p.)

4. **Exclusiviteit van het eigendomsrecht: naar een herleving van het feodale recht?**

Op 31 mei 2016 promoveerde Dorothy Gruyaert te Leuven bij Vincent Sagaert en Alain Laurent Verbeke op 'De exclusiviteit van het eigendomsrecht'. Een voorbeschouwing van de eerste promotor verscheen in 2008 in dit blad. Het continentaal-Europese goederenrecht kent een ondeelbaar of exclusief eigendomsbegrip. Dat betekent dat op een gegeven moment en op een gegeven zaak slechts één persoon de meest volstreekte rechten kan hebben. Het beginsel van exclusiviteit is ontstaan als tegenreactie tegen de gelaagdheid van het eigendomsrecht onder het feodale stelsel. De Franse Revolutie schafte de feodaliteit af, vandaar dat sinds begin 19de eeuw de exclusiviteit één van de wezenskenmerken van ons eigendomsrecht is geworden.

Een belangrijke implicatie van dit beginsel is afwijzing van opsplitsing van het eigendomsrecht. De voorbije decennia lijkt dit beginsel echter niet meer zo vanzelfsprekend te zijn. Recente evoluties in onder andere het goederenrecht, zekerhedenrecht en relatievermogensrecht hebben opnieuw lagen gecreëerd in het eigendomsrecht. We denken daarbij vooral aan het eigendomsvoorbehoud, de fiduciaire eigendom en andere trustachtige figuren. Dat meer en meer afbreuk wordt gedaan aan die exclusiviteit of ondeelbaarheid van het eigendomsrecht, is één van de belangrijkste recente ontwikkelingen in het Europese goederenrecht. Het doet vragen rijzen omtrent de kracht waarmee het exclusiviteitsbeginsel vandaag de dag nog bestaat. Een belangrijk facet is dat het exclusiviteitsbeginsel slechts op het Europese continent van kracht is. In de *common law* landen geldt het niet. Daarom heeft de trust daar ook wortel kunnen schieten.

Dit onderzoek is zowel rechtshistorisch als rechtsvergelijkend van signatuur. In een eerste fase worden het concept, de herkomst en de evolutie van het exclusiviteitsbeginsel onderzocht. Daarna gaat de auteur na in welke mate de exclusiviteit van het eigendomsrecht zich vandaag nog manifesteert. Na deze weergave van de stand van zaken wordt vooral onderzocht of er behoefte is aan een hernieuwde invulling van dit beginsel, aangepast aan de moderne context en ontdaan van de impact van het verleden.

Gruyaert signaleert de ontwikkeling van een geharmoniseerd eigendomsrecht in Europa. Daarbij kan haars inziens inspiratie worden gevonden in het gemeenschappelijke fe-

odale stelsel van grondeigendom. Weliswaar is dit systeem niet langer wenselijk omdat het gepaard ging met persoonlijke onderdrukking, maar de achterliggende idee van een *duplex dominium* kan wel zinvol tot herleving komen. Er is nog een geheel andere weg denkbaar, te weten die van de socialisering van de eigendom. In dat kader is gepleit voor ruimere erkenning van de collectieve eigendom (Van Neste). Ook wordt een tendens naar differentiëring van eigendomesignaleerd. Een eerste ontwikkeling is het naar voren treden van een nieuw eigenaarstype in de vorm van de rechtspersoon. Dan is er de spreiding van eigenaarsbevoegdheden over meer personen. Ten slotte zijn er beperkingen aangebracht in de rechten van de eigenaar.

Waar leidt dit alles toe? Exclusieve eigendom blijft de standaard situatie. Maar het eigendomsbegrip kan verschillende gradaties kennen. Vanuit een functionele benadering is de concrete verhouding tussen de verschillende aanspraken van verschillende personen op eenzelfde goed belangrijker dan de vraag wie van hen de exclusieve eigenaar is.

(Dorothy Gruyaert, *De exclusiviteit van het eigendomsrecht*, diss. Leuven, Cambridge: Intersentia 2016, 890 p.; Vincent Sagaert, 'De exclusiviteit van het eigendomsrecht aan de tand gevoeld', *NTBR* 2008, p. 149)

5. **Of trustees and beneficial owners**

Op 19 december 2016 promoveerde in Maastricht bij Sjeff van Erp en Vincent Sagaert Willem Loof op een vergelijkende studie over trustrecht. Deze studie omvat drie delen. Deel I behelst een rechtshistorische en theoretische analyse, deel II ziet op Engels recht en deel III op Schots, Duits en Nederlands recht. Hoe interessant dit deel moge zijn, voor de Nederlandse lezer is waarschijnlijk de situatie in ons land het meest lezenswaardig. Loof begint met een uiteenzetting – nuttig voor de niet-Nederlandse lezer – van de afkeer van Meijers van de *fiducia*, hetgeen leidde tot het huidige art. 3:84 lid 3 BW. Maar in Slis/Stroom (*NJ* 1984/752) had de Hoge Raad de deur wel open gezet voor de kwaliteitsrekening. Daarmee blijft de situatie in ons land wezenlijk anders dan die naar Engels, Schots en Duits recht: 'Under English and Scots law, and to a considerable extent also German law, the creation of a trust (or Treuhand) involves more than only the creation of a fiduciary relation (...) the creation of the trust involves the transfer of the beneficial interest in the property to a beneficiary. (...). The result of all this is that the trust property forms a separate patrimony or separate fund. It is formally, but not beneficially, allocated to the trustee, and beneficially, but not formally, allocated to the beneficiary'.

(Willem Loof, *Of trustees and beneficial owners/An inquiry into the proprietary aspects of trusts and trust-like devices from a European private law perspective*, diss. Maastricht, Universitaire Pers 2016, 260 p.)

6. Meester(s) over bronnen

Op vrijdag 16 december 2017 jaar promoveerde in Tilburg bij Rob van Gestel en Jan Vranken Marnix Snel op een *empirische studie naar kwaliteitseisen, gevaren en onderzoekstechnieken die betrekking hebben op het brongebruik in academisch juridisch-dogmatisch onderzoek*. De drie concrete vragen die hij in deze studie wil beantwoorden, zijn de volgende: (1) Welke kwaliteitseisen worden door de Nederlandse rechtswetenschappelijke gemeenschap gesteld aan de bronverzameling en –verwerking ter beantwoording van een academisch juridisch-dogmatische onderzoeksvraag? (2) Welke gevaren vormen volgens deze gemeenschap een bedreiging voor het bereiken van die kwaliteitseisen? (3) Welke onderzoekstechnieken kunnen volgens meergenoemde gemeenschap worden gebruikt ter verzameling en verwerking van bronnen binnen het academisch juridisch-dogmatisch onderzoek?

Snel heeft het onderzoek uitgevoerd door 34 'rechtenprofessoren' uitvoerig te bevragen. Het resultaat is dat de rechtswetenschapper bij de bronverzameling en –verwerking vier idealen zou moeten nastreven. Het brongebruik moet – belangrijkste eis – controleerbaar (en te verantwoorden) zijn; er dient een nauwkeurige *fit* tussen onderzoeksvraag en bronnenmateriaal te zijn; het brongebruik moet gebalanceerd zijn; ten slotte dienen de op het bronmateriaal gebaseerde beweringen zo veel mogelijk geloofwaardig te zijn. De gevaren die het brongebruik bedreigen zijn voorkeuren aan de zijde van de onderzoeker, onvoldoende achtergrondkennis, onvoldoende aandacht voor de instituten die bronmateriaal vervaardigen, digitalisering, de hoeveelheid informatie en het achterwege blijven van methodologische keuzes.

Tot slot formuleert de onderzoeker enige wensen voor de toekomst: komt er een voor het onderwijs bruikbaar handboek (daar is hij al aan bezig); gelden de geformuleerde eisen ook voor studenten en andere groepen onderzoekers; worden de bedoelde eisen daadwerkelijk in de praktijk gehanteerd; volgt nader onderzoek naar hoe een vergelijking met andere disciplines uitpakt, en naar welke eisen moeten gelden voor andere typen rechtswetenschappelijk onderzoek.

Het onderzoek voor deze studie is volgens de auteur beperkt tot 'de Nederlandse rechtswetenschappelijke gemeenschap'. Wat hij hier mee bedoelt, is dat de Duits- en Franstalige literatuur over dit thema grotendeels buiten beschouwing is gelaten (niet helemaal: de auteur citeert een Duitse publicatie uit 1848). Engelstalige literatuur daarentegen is ruimschoots benut, inclusief die uit eigen land en uit Australië en de Verenigde Staten. Snel laat na deze keuze methodologisch te verantwoorden.

(Marnix Snel, *Meester(s) over bronnen/Een empirische studie naar kwaliteitseisen, gevaren en onderzoekstechnieken die betrekking hebben op het brongebruik in academisch juri-*

disch-dogmatisch onderzoek, diss. Tilburg, Den Haag: Boom 2016, 261 p.)

7. Daar werd Marc Blom blij van

Hoogleraren lijken bij hun emeritaat een fundamenteel recht op een feestbundel te hebben. Advocaten, officieren van justitie en rechters lijken van dit voorrecht te zijn verschoond. Maar af en toe wordt een uitzondering gemaakt. Zo'n uitzondering is – naast diens eerder in deze kolommen genoemde confrère Arent van Wassenaer – de Amsterdamse advocaat Marc Blom, die meer dan 33 jaar deel uit heeft gemaakt en richting heeft gegeven aan NautaDutilh. Tevens nam hij deel aan het wetenschappelijk discours, getuige – onder andere – zijn Tilburgse proefschrift over prospectus-aansprakelijkheid.

Het vriendenboek telt, onder de niet nader verklaarde titel 'Daar word ik blij van', 24 bijdragen. Alleen die van civielrechtelijke aard komen in deze aankondiging aan de orde. Twee bijdragen – van Assink en Franken – verschenen eerder in *WPNR*. De bijdragen zijn niet systematisch geordend – daarin wil deze aankondiging wel voorzien. Voor zover niet anders aangegeven zijn of waren de auteurs werkzaam bij NautaDutilh.

7.1 *Vennootschapsrecht*

Bastiaan Assink (Rotterdam) zet de hernieuwde betekenis van het vennootschappelijk belang uiteen (p. 11-49). David Viëtor en Herman Speyart wijzen erop dat art. 2:7 BW van unierechtelijke oorsprong is (p. 303-337).

7.2 *Goederenrecht*

Hanneke Dorsman en Marijke van Kekem-Spit (ABN AMRO) schrijven over overgang van de bankhypotheek (p. 71-81). Teun Struycken (advocaat te Amsterdam, Utrecht) bericht over relativering van nietigheid in het goederenrecht/Over onverpandbaarheid van vorderingen en onverhypotheekbaarheid van scholen (p. 255-278).

7.3 *Contractenrecht*

Robert van Galen annoteert het OFASEC/NTM-arrest (*NJ* 2003/715) inzake een *pari passu* clausule (p. 105-112). Twee opstellen zien op de klachtplicht. Anouk Struycken-Verspyck Mijnsen zet uiteen hoe de klachtplicht van art. 6:89 en 7:23 BW moet worden geïnterpreteerd (p. 279-288). Stijn Franken gaat meer specifiek op de bewijslastverdeling van de klachtplicht in (p. 83-103).

De verzekeringsmarkt is in beweging. Steeds vaker worden verzekeringen digitaal afgesloten; bij complexe levensproducten geldt een provisieverbod. Sjoerd Meijer (advocaat te Amsterdam) onderzoekt welke gevolgen dit heeft voor de zorgplicht van de verzekeraar en hoe deze zich verhoudt tot die van de tussenpersoon. Hij doet dit in het bijzonder aan de hand van de conclusie van A-G Wuisman bij HR 15 maart 2013, *RvdW* 2013/411 (p. 161-168). De beleggingsverzekering oftewel woekerpolis heeft uiteindelijk geleid tot het ar-

rest van het Europese Hof van 29 april 2015, C, 2015-286. Dit arrest heeft volgens Bianca van der Goes en Frank van der Leeuw nog onvoldoende duidelijkheid gebracht (p. 121-136).

7.4 Aansprakelijkheid

Paul Olden moest bij een wisseling van baan de WorldOnline zaak tot zijn spijt overdragen. Thans ziet hij de kans schoon alsnog het zijne op te merken over de *loss causation*-leer: de belegger moet stellen en aannemelijk maken dat de misleiding een belangrijke oorzaak is van de waargenomen koersdaling (p. 169-177). Ook Peter von Schmidt auf Altenstadt koos de WorldOnline zaak als gemeenschappelijk uitgangspunt, maar zijn betoog mondt uit in een beschouwing over een geheel ander aspect, te weten de bevrijdende verjaring (p. 203-233).

7.5 Persoonsgegevens

Allart Haasjes annoteert het arrest van het Europese Hof van 17 juli 2014, C-141/12 en C-372/12, waarbij eerdere rechtspraak van de Hoge Raad over uitleg van de Wet bescherming persoonsgegevens onjuist werd bevonden (p. 137-146).

7.6 Financiële sector

De kredietcrisis ligt achter ons; de economie trekt weer aan. We staan aan de vooravond van een nieuwe periode van gematigde groei. Waar of niet waar? *Niet waar*, aldus Jaap Spier (A-G Hoge Raad) in zijn opstel over 'hoe om te gaan met dreigende gevaren voor de financiële sector'. Het grootste gevaar is gelegen in de onverantwoordelijke wijze waarop we omgaan met duurzaamheidskwesaties; het andere gevaar bestaat in aansprakelijkheid. Spier komt niet met een kant en klare oplossing, maar lijkt al tevreden als het debat op gang komt (p. 235-241). Iemand die de handschoen meteen heeft opgenomen, en nog wel in de Blom-bundel zelf, is Willem Calkoen met zijn opstel over milieurecht in het internationale ondernemingsrecht (p. 59-69).

7.7 Procesrecht

Hierboven kwamen we reeds twee bijdragen tegen die geïnspireerd zijn door de World Online zaak. Een derde opstel dat hieruit voortvloeit is dat van Freerk Vermeulen over *factfinding* in cassatie (p. 293-301).

7.8 Internationaal

Prospectusaansprakelijkheid is het sleutelwoord in het Kolassa-arrest van het Europese Hof (NJ 2015/332), waarover Yvette Steeg-Tijms en Daan Lunsingh Scheurleer hun licht laten schijnen.

Het boek is mooi uitgegeven. Het is niet voorzien van een register.

(Marc Blom, *Prospectusaansprakelijkheid van de lead manager*, diss. Tilburg, Deventer: Kluwer 1996, 202 p.; Daan Lunsingh Scheurleer et al. (red.), *Daar word ik bij van/Opstellen aangeboden aan Marc Blom*, Den Haag: Boom 2016, 351 p.)

8. Precies privaatrecht

Het Burgerlijk Wetboek bevat veel open normen, zoals redelijkheid en billijkheid, maatschappelijke betamelijkheid, verkeersopvattingen, openbare orde, goede zeden, enzovoort. Deze open normen zijn noodzakelijk, omdat het onmogelijk is om voor elke specifieke situatie een regel in de wet vast te leggen, en ook om ruimte te bieden voor rechtsontwikkeling. Tegelijkertijd bieden deze open normen weinig steun aan de rechtzoekende die zijn gedrag wil afstemmen op hetgeen rechtens toelaatbaar is, of aan de feitenrechter die een concreet geschil moet beslechten. Daarom formuleert de Hoge Raad geregeld gezichtspunten die enige sturing zouden moeten geven aan het invullen van open normen.

De auteurs van Precies privaatrecht nemen elk een specifieke open norm als uitgangspunt en bekijken of deze in de rechtspraak door het formuleren van gezichtspunten een nadere en preciezer invulling heeft gekregen of zou moeten krijgen. Onderwerpen die hierbij aan bod komen zijn het algemeen contractenrecht, arbeidsrecht, auteursrecht, consumentenrecht, delictueel aansprakelijkheidsrecht, huwelijksvermogens- en jeugdrecht, en procesrecht. De bijdragen illustreren volgens de redacteurs, beiden hoogleraar privaatrecht te Rotterdam, dat op de onderzochte terreinen waarop wordt gewerkt met gezichtspunten, eigenlijk telkens nadere precisering mogelijk en vaak ook wenselijk is.

Dit is alweer de negende bundel in de reeks *Jonge meesters* die de Rotterdamse sectie burgerlijk recht sinds 2007 heeft verzorgd. De redacteurs verdienen een compliment voor het zo lang volhouden van dit initiatief. Wie weet gaat de serie de *Groninger Opmerkingen en Mededelingen* het *BW-krant Jaarboek* (Leiden) en de *Nijmeegse Law Extra* bundel achterna.

Waar gaan de individuele bijdragen over? Ik zal ze hieronder ordenen conform de aangeduide rechtsgebieden en aangeven waar – *if any* – inspiratie uit vreemde stelsels is geput.

8.1 Aansprakelijkheid

Yoni Bosschaart analyseert het meewegen van gedragingen *ex post* bij het beantwoorden van de aansprakelijkheidsvraag. De vrijheid die rechters nu wordt gelaten, leidt volgens de auteur tot rechtsonzekerheid. Zij bepleit een eenduidig toetsingskader en uitgebreide motivering van het rechterlijk oordeel (p. 21-43). Jaiké Silvius bespreekt de voordeelstoerekening volgens de zes gezichtspunten en vuistregels van het arrest Verhaeg/Jenniskens (NJ 2013/81). Uit een onderzoek van de rechtspraak blijkt volgens de auteur dat deze gezichtspunten en vuistregels niet op uniforme wijze worden toegepast. Haar voorstel is in plaats daarvan een alternatieve beslisboom te hanteren (p. 45-66).

8.2 Algemeen contractenrecht

Iris Nijman analyseert de gezichtspuntenbenadering bij de klachtplicht. Zij komt tot de aanbeveling de rechtsverwer-

kingsgedachte beter in de gezichtspuntenbenadering tot uiting te brengen. Het Duitse recht biedt hierbij inspiratie (p. 67-89).

Twee bijdragen zien op exoneratiebedingen. Daniel Urbanus schrijft over het onaanvaardbare exoneratiebeding bij opzet of bewuste roekeloosheid (p. 91-111). Gegaste uien, Securicor, Citronas – wie kent ze niet, de arresten over derdenwerking van exoneratieclausules. Maar probeer er maar eens een systeem in te ontdekken. Zonder de grondslag prijs te willen geven, ziet Frank Salome hier een mogelijkheid toe (p. 113-136).

8.3 Consumentenrecht

Roos Schneiders schrijft over de maatmens-consument bij oneerlijke handelspraktijken. Deze dient haars inziens aldus te worden ingevuld: de maatmens-consument wordt geacht kennis te nemen van de door de handelaar beschikbaar gestelde informatie en deze te begrijpen. De verwachtingen van de consument en de mate van geïnformeerdheid, oplettendheid en omzichtigheid van de gewone consument moeten worden getoetst met inachtneming van de aard van het product, de prijsklasse van het product en de aard van de verkoopplaats. De onderzoeksplicht moet centraal staan voor de verwachting die aan de maatmens-consument wordt gesteld. Handelaren kunnen voorkomen dat de consument wordt misleid door de zorgen voor een correcte informatievoorziening (p. 137-160).

8.4 Huwelijksvermogens- en jeugdrecht

Het belang van het kind: staat dat niet centraal in ons jeugdrecht? Niet volgens Elize Breugem die hierin geïnspireerd door de *European family law regarding parental responsibilities* wetswijziging voorstelt (p. 161-187).

In geval van ontbinding van de huwelijksgemeenschap geldt dat beide echtgenoten een gelijk aandeel in de ontbonden gemeenschap hebben (...). Van deze hoofdregel kan in uitzonderlijke gevallen worden afgeweken. Dat geschiedde in het geval van de berooide 38-jarige man die met een vermogende 72-jarige vrouw trouwde en haar vijf weken na de huwelijksluiting van het leven beroofde. (NJ 1991/593). Maar in de praktijk wijkt de lagere jurisprudentie veel vaker van de hoofdregel af. Elsemieke van Dijk acht dit onjuist. Aan de hand van deze lagere rechtspraak heeft zij gezichtspunten opgesteld: de duur van het huwelijk, de omvang van de vermogensverschuiving, de aard van de verweten gedraging en het voordeel dat verdeling conform art. 1:100 lid 1 BW meebrengt (p. 189-210).

8.5 Arbeidsrecht

Veel commotie heeft in het arbeidsrecht de *Wet werk en zekerheid* (Wwz) teweeggebracht. Shahed Mirza stelt althans op één punt een verbetering voor. Die houdt in dat de werknemer voor het 'gewoon' verwijtbaar handelen van de werkgever een aanvullende vergoeding kan vorderen op basis van het goed werkgeverschap ex art. 7:611 BW (p. 211-232).

8.6 Auteursrecht

Eveline de Jonge onderzoekt of de manier waarop juristen beoordelen of een werk een eigen oorspronkelijk karakter heeft en het persoonlijk stempel van de maker draagt, spoort met de praktijk en traditie van beeldend kunstenaars. Zij stelt dat het juridisch bezien niet is toegestaan om zonder toestemming bestaande beelden samen te voegen en deze te bewerken om zo tot een nieuw eigen werk te komen, althans als het nieuwe beeld nog zichtbaar terug te herleiden is naar het origineel. Zij besluit met de opmerking 'hoe verder mijn onderzoek vorderde, hoe onlogischer ik dat vond' (p. 233-253).

8.7 Procesrecht

Lissa Boersma ten slotte onderzoekt hoe de omvang van de kosten van de deelgeschilprocedure genormeerd zou kunnen worden (p. 255-278).

(S.D. Lindenbergh, H.N. Schelhaas (red.), *Precies privaatrecht*, Den Haag: Boom 2016, 278 p.)

9. Recht in het Kanaal

In het Engelse Kanaal, niet ver voor de Franse kust, bevinden zich enige eilanden onder Britse souvereiniteit (ze hebben een eigen vlag): de Kanaaleilanden. Op het eerste gezicht zijn deze eilanden puur Engels, met dubbeldekker bussen, de bekende rode brievenbus, enz. Alleen bij nadere blik blijkt dat zij een Franse achtergrond hebben. Op het zuster-eiland Guernsey was ik ooit getuige van de opening van het parlement, in het Frans. De totale oppervlakte van het grootste eiland, Jersey, is nauwelijks meer dan onze Wadden-eilanden bij elkaar opgeteld. Maar wat deze eilanden bijzonder maakt, is hun rechtsstelsel. Dat is een combinatie van oud-Normandisch, oud-Frans en Engels recht. Duncan Fairgrieve schreef een boek over het recht van het grootste eiland, Jersey. Fairgrieve is daartoe uitermate toegerust: niet alleen is hij verbonden aan het *British Institute of International and Comparative Law* te Londen alsmede *Paris Dauphine*, daarnaast heeft hij jarenlang gedoceerd aan het *Institute of Law* in Jersey.

Waar bestaat deze inleiding uit? Na een introductie geeft Fairgrieve een schets van Jersey als een *mixed legal system*. Vervolgens komen de beginselen van het contractenrecht aan de orde, gevolgd door totstandkoming, de wilsgebreken, de gevolgen van de overeenkomst, de sancties en enige rechtsvergelijkende conclusies. Van oorsprong is Jersey een Europees-continentaal stelsel. De laatste eeuwen is het echter in toenemende mate beïnvloed door Engels recht. Maar van terughoudendheid is evenzeer sprake, getuige het volgende citaat uit de zaak *Incat Equatorial Guinee v Luba Freeport*, 2010 JLR 28, para 24:

"The Defendant submitted that it was useful to look at *Chitty on Contracts*, a textbook on English Contract Law and the authorities referred to therein. There seems little doubt that if one were seeking to ascertain the English

Law of Contract, Chitty would be a good place to start. It may indeed be a helpful textbook in assisting the Royal Court in construction cases, where the language of a particular contract which is under consideration in the Royal Court is similar to the language which has been under consideration in the English courts. Nevertheless, it is clearly a textbook which is to be approached with some caution insofar as the law of Jersey is concerned, as the basic principles of our law do not have the same provenance.”

Mijn favoriete Jersey arrest is *Snell v Beadle* [2001] UKPC 5 over de vraag of Jersey nog de leer van het *iustum pretium* kent. Een landeigenaar, Mr. Snell, wilde zijn grondgebied ontwikkelen en bedong daartoe van de buurvrouw, Mrs. Beadle het recht van overpad. Hij betaalde daar £ 100 voor. Veel te weinig, vond Mrs. Beadle achteraf: dat had eerder iets tussen de £ 10 000 en £ 15 000 moeten zijn. Zij beriep zich daartoe op *déception d'outré moitié*. De *Royal Court* verwierp dit verweer, nu mevrouw ‘an astute businesswoman was, who had bought and sold property before’ (het was haar grootvader die nog land had verhuurd aan Victor Hugo). Ook bij de *Court of Appeal* en de *Privy Council* werd het beroep op *laesio enormis* verworpen:

“The doctrine of *laesio enormis* has always been regarded as an oddity. There is no mention of it in the Digests and only twice in the Codex Justinianus (C 4, 44, 2 and 8). In the long course of its history after the reception of Roman law it has seen a considerable expansion, followed by a slow but steady decline. It has been abolished in most continental-European codes and even where it still obtains (as, for example, in France art 1118 & 1674 ff Cc), it has been much criticised. The rationale of the doctrine is better served by incorporating it in the general doctrines of mistake, innocent misrepresentation and (economic) duress. As it seems to me, the law of Jersey is going that way. It is thus joining the general trend of the continental-European *ius commune*, a tradition which the legal profession of that island so proudly adheres.” – Zie hierover meer gedetailleerd Zwolve in de Spruit-bundel.

De beroepsgroep mag er dan trots op zijn, het kan ook knap lastig zijn als voor de oplossing van eenvoudige alledaagse vragen archiefonderzoek moet worden gedaan. Vandaar dat aan het begin van deze eeuw door de *Jersey Law Commission* codificatie – weer zo’n instelling uit de *common law* wereld – van het contractenrecht is voorgesteld naar het voorbeeld van India. Hiervan is niets terechtgekomen, vandaar dat Fairgrieve aan het slot van zijn studie met een eigen voorstel komt. Veel verder dan het schetsen van enige grote lijnen – zoals behoud van het leerstuk van *cause* (naast *laesio enormis*) in plaats van introductie van het Engelse *consideration* vereiste.

Heeft de Nederlandse doctrine iets te betekenen voor de Kanaaleilanden? Jazeker, zodra de rechtsgeschiedenis gaat meespelen, zijn wij present. Luuk de Ligt, wijlen Job de Ruiter,

Jacobien Rutgers, Jan Smits en de reeds genoemde Willem Zwolve worden geciteerd.

(Duncan Fairgrieve, *Comparative law in practice/Contract law in a mid-channel jurisdiction*, Oxford: Hart, 2016, 194 p.; W.J. Zwolve, *Snell v Beadle: the Privy Council on Roman law, Norman customary law and the ‘ius commune’*, in: *Viva vox iuris romani* (Spruit-bundel), Amsterdam: Gieben 2002, p. 379-386)

10. Frankrijk: een nieuw discours

Op 10 februari 2016 stelde de Franse regering bij een – omstrede – decreet een nieuw algemeen deel van het contractenrecht in de *Code civil* vast. Inmiddels is het decreet in werking getreden. Aan de nieuwe regeling is veel aandacht besteed in de doctrine, niet alleen in Frankrijk zelf maar ook in België dat zijn eigen *Burgerlijk wetboek* tot dusver met Frankrijk deelde en thans eveneens herziening overweegt – zie Ton Hartlief, *NJB* 2017/94, p. 101. Aan de Universiteit van Lille bedacht men een niche die nog geen aandacht had gekregen: het nieuwe *discours* waar het contractenrecht zorg voor draagt of gaat dragen. Op 10 juni 2016 vond daar onder leiding van Gaël Chantepeie en Nicolas Dissaux (beiden uit Lille) een colloquium plaats, waarvoor de inleidingen zijn gepubliceerd in de *Revue des contrats*. Het thema-nummer opent met een analyse van Thierry Revet (Paris 1) over de vraag wat we ons bij een *discours contractuel* moeten voorstellen. De eerste opwelling zal bij de Franse lezer de herinnering zijn aan de magistrale *discours préliminaire* waarmee Jean Étienne Marie Portalis de *Code civil* begint:

“Ce monument de la science juridique française moderne, dont la langue est pure et sobre, la pensée subtile et ferme, la science du droit rare et définitive et la sagesse des préceptes légendaire, était un discours, un simple discours, un discours sublime’. Waar het in deze reeks bijdragen om gaat is ‘En appréhendant le droit du contrat sous l’angle du discours, il s’agit d’en interroger le vocabulaire, la grammaire, l’axiologie.’ (p. 571-580)

Sandrine Chassagnard onderzoekt onder het kopje ‘Le vocabulaire’ het onderscheid tussen *technicité* en *implicité*, *précision* en *souplesse*. Dominique Fenouillet wil het aan de rechter en de praktijk overlaten om de verhouding tussen *liberté* en *égalité* vast te stellen. Frédéric Rouvière schetst de economische waarden (p. 600-607), Alain Bénabent het overgangsregime (p. 608-609). Denis Mazeaud acht het aan de praktijk om de nieuwe regels toe te passen (p. 608-609). Voor de lezers die de heftige voorgeschiedenis van de wetwijziging niet in hun hoofd hebben, geeft Mathias Latina een résumé (p. 615-621). William Dross bespreekt de consequenties voor het universitair onderwijs (p. 622-626). De synthese – een onmisbaar onderdeel van een Frans congresboek – is weer van de hand van Thierry Revet. Die acht het niet uitgesloten dat de *Cour de cassation* zal overgaan tot anticiperende interpretatie – de term is in Frankrijk onbekend:

“il n'est pas impossible que la Cour de cassation, par le truchement du revirement dont elle maîtrise toutes les arcanes, aligne le droit “ancien” sur le droit “nouveau”, relativement à certaines solutions du droit ancien desquelles le droit nouveau se démarque, par exemple en matière d'indemnité de jouissance lors d'une restitution, opérant ainsi une sorte de fusion partielle, par transfusion volontaire.” (p. 627-630)

(Gaël Chantepie, Nicolas Dissaux (red.), *Le nouveau discours contractuel*, *Revue des contrats* 2016, p. 571-636)

11. Europese harmonisatie

11.1 *CESL exit*

Het lijkt nu toch afgelopen met het voorstel voor een gemeenschappelijk Europees kooprecht. In de *ELTE law journal* (Boedapest) geeft Miklós Király een overzicht van ‘The rise and fall of common European sales law’. Die ‘fall’ brengt ons natuurlijk in mineur-stemming, maar de auteur geeft nog niet alle hoop op:

“One day the project of European contract law may come back to the legislative agenda. The idea is not completely forgotten; the CESL remains one of the reference texts for European contract law. The forty year long history of the preparation of the Statute of the European Company (SE), which quite suddenly brought results, may console those who supported and still support the development of CESL. However, in order to achieve this goal, political and institutional support and clear and visionary guidance are needed. The fate of European contract law depends on the institutional dynamics and future of the EU, too.”

Déjà vu? Klopt, hetzelfde stuk valt ook te lezen in Király's gelijknamige bijdrage aan de Bonell-bundel, die eerder in deze kroniek is aangekondigd (deel I, p. 1862-1872).

(Miklós Király, ‘The rise and fall of common European sales law’, *ELTE law journal* 2015, p. 31-42)

11.2 *Of in de herkansing?*

In de *Maastricht Journal* onderwerpt Matthias Lehmann (Bonn) de beide meest recente voorstellen van de Europese Commissie, COM(2015) 364 en 365 *final*, aan een beschouwing. Die beschouwing pakt zeer kritisch uit voor de Brusselse voorstellen. In de eerste plaats zouden dat er niet twee moeten zijn, nu één voorstel volstaat. De auteur waarschuwt voor bijzondere regels voor digitale overeenkomsten. Hij wijst de voorgestelde maximumharmonisatie van de hand. Het grootste manco van de voorstellen is evenwel het gebrek aan coherentie.

(Matthias Lehmann, ‘A question of coherence/The proposals on EU contract rules on digital content and online sales’, *23 Maastricht Journal* 752-774 (2016))

12. Brexit: harmonisatie onrechtmatige overheidsdaad dichterbij?

Ooit besloot de *Study Group for a European Civil Code* van Christian von Bar om het thema onrechtmatige overheidsdaad niet op de agenda te plaatsen. Daarvoor zouden de nationale stelsels te zeer uiteenlopen en politiek bepaald zijn. De collega's van de *European Group on Tort Law* waren aanvankelijk dezelfde mening toegedaan, maar hebben zich er uiteindelijk niet van laten weerhouden om de onrechtmatige overheidsdaad in behandeling te nemen. Onder leiding van Ken Oliphant (Bristol) kwamen zij achtmaal in Oostenrijk en Zwitserland bijeen. Dat resulteerde in een kloeke bundel die, na een inleiding, drie delen telt.

In deel I zijn nationale rapporten opgenomen van twaalf EU-lidstaten: België (Isabelle Durant), Denemarken (Vibe Ulfbeck), Engeland & Wales (Ken Oliphant, NB het Verenigd Koninkrijk was toen nog lid van de EU), Frankrijk (Duncan Fairgrieve en Francois Lichere), Griekenland (Eugenia Dacoronia), Italië (Giovanni Comandé, Luca Nocco), Nederland (Anne Keirse), Oostenrijk (Bernhard Koch), Polen (Ewa Baginska), Portugal (Maria José Reis Rangel de Mesquita), Spanje (Miquel Martín-Casals, Jordi Ribot) en Tsjechië (Lubos Tichy), de vijf niet-lidstaten Israël (Israel Gilead), Noorwegen (Bjarte Askeland), de Verenigde Staten (Michael Green, Jonathan Cardi), Zuid-Afrika (Johann Neethling) en Zwitserland (Pierre Widmer, Benedict Winiger), alsmede rapporten over de Europese Unie (Piotr Machnikowski) en *law & economics* (Jef De Mot, Michael Faure). Deel II behelst een zevental *case studies* en deel III de conclusies van de eindredacteur.

De *case studies* sluiten mooi bij het Nederlandse recht aan. Zo luidt de eerste casus:

“G is a State agency that has responsibility for licensing commercial pleasure boats to ensure their safety; possession of a licence is a condition for the use of such a boat for fee paying passengers. G's inexperienced inspector, H, certifies the safety of a commercial pleasure boat owned by I, but has overlooked a defect in the structural soundness of the boat's hull (...).”

De Nederlandse lezer zal weinig moeite hebben hierin het arrest duwbak Linda (*NJ* 2006/281) te herkennen. Uit de vergelijkende conclusie blijkt dat Nederland met de afwijzing van aansprakelijkheid hier betrekkelijk alleen in staat – met de EU en de VS. Wel beschikken andere stelsels over diverse mechanismen om de schade te matigen. Ook de navolgende casus zal de Nederlandse lezer bekend voorkomen:

“After a properly conducted risk assessment, X is licensed by municipal authority Y to store fireworks in a warehouse located in Y's municipal area. A large explosion occurs, the immediate trigger of which is unknown.”

Juist, dat is de vuurwerkkramp Enschede.

Welke conclusies kunnen uit deze studie worden getrokken? Drie aspecten worden in het afsluitend hoofdstuk besproken: gaat het hier om publiek- of privaatrecht, gaat het om gemeen recht of om bijzonder recht en welke beleidsoverwegingen gelden hier? Wat de eerste vraag betreft, signaleert Oliphant vier stelsels: dat van het publiekrecht (Frankrijk), van het privaatrecht (België), ‘public liability embedded in private law’ (Engeland) en een echte hybride publiek/privaatrecht (Duitsland). In de tweede plaats erkennen bijna alle besproken stelsels bij overheidsaansprakelijkheid enige afwijkende regels, bijvoorbeeld wat betreft de omvang van de toe te kennen schadevergoeding en de omstandigheden waaronder aansprakelijkheid wordt aangenomen. Wat de beleidsoverwegingen betreft, sluit de redacteur zich aan bij de conclusie die Bradley en Bell al vijftientig jaar geleden trokken:

“The general picture which emerges ‘...’ is of a widening of governmental liability. Immunities are declining and the grounds for obtaining compensation ‘...’ are expanding. This trend is likely to continue.”

Wat nu, European Tort Group? Zoals gezegd, eerder (in 2005) zag de groep af van werk aan de overheidsaansprakelijkheid:

“No recommendation should be made as regards State or public authority liability because this area is strongly influenced by historical and cultural heritage, and because its specific inclusion in the PERL might cause too much interference with administrative law.”

Daar wordt thans anders over gedacht, in het bijzonder vanwege de vele hervormingen in wetgeving en jurisprudentie van de lidstaten, de toegenomen betekenis van de rechtspraak van het EHRM en de noodzaak van harmonisatie. Een groot struikelblok voorziet de groep in het totaal afwijkende stelsel van de *common law*.

Het woord *brexit* komt in dit boek nog niet voor, maar dat is natuurlijk de oplossing: als het Verenigd Koninkrijk (mogelijk minus Schotland) niet meer mee zou doen, dan zijn we meteen grotendeels – niet helemaal: Cyprus, Ierland, Malta en mogelijk Schotland – van deze tweedeling verlost.

(John Bell, A.W. Bradley (red.), *Governmental liability: a comparative study*, Londen: British Institute of International and Comparative Law 1981, 304 p.; Ken Oliphant (red.), *The liability of public authorities in comparative perspective*, Cambridge: Intersentia 2016, 888 p.)

Verwacht in de volgende Kroniek Algemeen

- Redelijkheid & billijkheid
- 25 jaar nieuw BW
- Uitleg van overeenkomsten
- Gewijzigde omstandigheden
- Eigendomsoverdracht van Rome tot DCFR

- Winstafdracht
- Introductie tot het privaatrecht voor gevorderden
- Privaatrecht en macht *down under*
- Claimcultuur
- Internationaal handelsrecht
- Onteigening
- Europa
- Wereld
- Nederlands recht in den vreemde
- *Festen*